

FERENC JÓZSEF ÉS ERZSÉBET

Amikor trónra lépett, épp folyt a háború a magyarok ellen. 1849 őszén az aradi tizenhárom, Batthány meg a többiek. Mintegy fél évszázaddal később pedig Mikszáth arról írt, hogy a magyar paraszt szobájának a falán egymás mellett van Kossuth Lajos és Ferenc József képe. Ugyanarról az emberről van szó?

Talán azért is igen, mert Ferenc József szürke egyéniség volt, sok mindent bele lehetett látni. Embernek és államférfiúnak egyaránt középszerű, minden különösebb tehetség nélkül. Csekély kulturális érdeklődése szinte közmondásos, ha sok operát kellett is életében végighallgatnia, igazában csak az operettet szerette. Nagyon konzervatív, hiszen Metternich is nevelte. Mondják, csak arisztokratákkal volt hajlandó kezét fogni. Nyilván nem igaz, az amerikai elnök bizonyára nem volt arisztokrata, a mozdulatot a hivatalos látogatáskor mégsem lehetett elhagyni.

De ha ennyire szürke volt, mi az oka annak, hogy mégsem tűnt el a történelemből, sőt a magyar köztudatból sem, még ha karikatúra formájában is él tovább sokaknál. Lehetne arra hivatkozni, hogy 68 esztendeig uralkodott. Az európai uralkodók közül csak XIV. Lajos múlta felül, de az már gyerekkorában kezdte a mesterséget. És persze egy erősen váltakozó korszakot élt végig. 1848-ban épp csak hogy megrendül az európai államrendszer. 1914-ben az ő hadüzenetével kezdődik meg végleges bukása.

Valószínűleg nem egészen kielégítő ez a magyarázat. Valami más is kell a hosszú túléléshez. Jellemének egyik magyarázata talán a Habsburgok közmondásos makacssága, amely annyi veszélyhelyzeten segítette őket keresztül. Ferenc József is makacs volt, és túlélte ellenfeleit. De makacsságánál még jellegzetesebb volt kötelességtudása. Ha az állam érdekében végzett mindennapos munka elég volna az uralkodói nagysághoz, Ferenc József a legnagyobbak közül való volna. És még egy: még ellenfelei is elismerték róla, hogy úgy viseli magát, mint aki tudja, hogy egyszer majd egy magasabb hatóság előtt kell számot adnia tetteiről. A mélyen katolikus császárnak és királynak ez a tudat egészen természetes volt, lényegéhez tartozott. „Népeimhez!” – szölt az ismert kiáltvány a háborúba lépésről. Ferenc József tisztában volt azzal, hogy egy rendkívül tarka, soknemzetiségű állam élén áll, mindegyik néphez van valami köze. Az uralkodás számára nem politikai fogások gyakorlása, emberek manipulálása volt, hanem Istentől kapott hivatás. És gentleman volt a szó múlt századi értelmében. Mindmáig ironikusan emlegetik szellemi színvonalát illetően, hogy minden látogatásakor azt mondta: minden szép, minden jó, mindennel meg vagyok elégedve. Pedig megvolt erre a jó oka. Amikor az új Burgtheatert megleltette, tett néhány kritikai megjegyzést. Az egyik építész szívinfarktust kapott, a másik öngyilkos lett. Ettől kezdve tartózkodott a bírálattól. Lehet, hogy ez csak modorosság volt?

Minden makacssága mellett olykor hallgatott mások tanácsaira, éppen lényeges politikai kérdésekben. Persze, a szükség vitte rá. De voltak esetek, amikor az egyszer elhatározott döntés mellett kitartott, még akkor is, ha az nem volt már a legjobb. Világos, hogy a dualista rendszerre gondolok.

A magányos öntudat – talán ezzel lehetne a legrövidebben jellemezni. Magányos volt egész életében, isteni elhivatottságának tudata miatt, és éppen ez adta meg öntudatát.

Magányos volt, és mégis mindenkié – minden hivatali helyiségben, iskolában ott volt a képe, mindenki tudta, hogy ő az uralkodó. És mindenki más és más okokból tartotta a maga számára fontosnak. Az osztrákok számára mégiscsak ő volt a német fejedelem, a birodalom feletti uralom jogosan őt illette volna meg. És amikor kizárták ebből a birodalomból, még mindig valamiféle német kultúrmissziót képviselt a többi barbár népeséggel szemben. És ő volt a megmaradt birodalom, az európai nagyhatalom, élén egy német császárral.

Amikor 1898-ban ötvenéves uralkodói jubileumát ünnepelték Ciszlajtániában, a cseh Jaroslav Goll, a kiváló történész egy ünnepi ülésen arról beszélt, hogy a csehek megtalálták helyüket a Monarchiában. És ez akkor valóban széles rétegek meggyőződése volt. Talán nem kell itt kifejteni, hogy miért.

A lengyelek számára ő volt az egyik legjobb lengyel király. Elvégre Galíciában, ha csökevényes formában is, a lengyel állam tovább élt, volt lengyel Tudományos Akadémia, két lengyel egyetem, lengyel államhivatalnokok, helytartók, olykor közös külügyminiszter is.

És ha az osztrák kormányzat, vagyis Ferenc József Galíciában a lengyeleknek kedvezett, bár a lakosság fele majdnem ukrán volt, az ukránok számára is Galícia jelentette a szabad hazát. Ha összehasonlították az oroszországi helyzettel, ahol az ukrán nyelv teljesen tilos volt, értékelni tudták, hogy Lembergben az egyetemen van ukrán tanszék, és működik egy Sevcsenko-társaság, ami a határon túl elképzelhetetlen volt.

A horvátok számára, még a Határőrvidék hagyományai nyomán, Ferenc József volt a legfelső Hadúr, parancsára sok hadszíntéren harcoltak, s voltak hajlandók harcolni a jövőben is. Hogy nemcsak horvát király, hanem magyar is, az csak pillanatnyi nehézségnek tűnt.

A Monarchia románjai tisztában voltak vele, hogy amíg a Monarchia fennáll, a meglévő román állam függetlensége is biztosítva van Oroszországgal szemben. Mint tudjuk, utólag kiderült, hogy ebben a vélekedésben teljesen igazuk volt. A román parasztok ragaszkodásában, mint sok más nép esetében is, még sok volt a feudális-kori jó király illúziójából, de az biztos, ez is történeti tényező volt.

A szlovének illetlenül sokáig alárendelték magukat a németeknek, a császár hatalmának, már csak azért is, mert ez a császár katolikus volt. Egyedül a szerbeknél, meg persze az olaszoknál nehéz volna súlyosabb argumentumokat találni a császár és király mellett.

Hát a magyarok? Volt elég okuk a szembenállásra. De ezek idővel elhomályosultak, a háttérbe szorultak. Ferenc József volt az a magyar király, akinek országlása alatt a magyarok visszakapták országukat, egységes országukat – ez lényeges szempont volt. Ferenc József sokfelé megfordult az országban, huszártábornoki egyenruhában, ott volt a szegedi árvízkatasztrófánál, mint hírlett, szívéen viselte a magyarok dolgát. Végeredményben – ő volt a magyar király.

1918 után sorsa a teljes elutasítás lett. Még a legkevésbé Magyarországon, ahol ő jelentette a kontinuitást a királyi magyar jelenhez. Egyebütt csak a gyűlölet maradt, mert ő szimbolizálta a Monarchiát, ahogy életében és pozitívan, most halálában és negatívan. Az utódállamok megszabadultak az elnyomás lidércétől, s ennek Ferenc József volt a neve. Most minden rosszra emlékeztek az emberek, az esetleges pozitívumokat elfelejtették. A szovjet korszakban – és Ausztria kivételével mindegyik utódállamnak megvolt a több évtizedes szovjet korszaka – a kép, ha lehet, még sötétebb lett. Most már ő volt a kizsákmányolás, a burzsoázia kiszolgálója, a népek hóhéra és elnyomója – a szovjet korszak találékony volt negatív jelzőkben.

És mégis, ennek a korszaknak a vége felé, amikor pedig még csak fel sem sejlett ez a vég, több helyütt ismét felbukkant az érdeklődés alakja iránt. Először Lengyelországban jelent meg egy életrajz, azután Magyarországon, legutóbb Csehországban. Mi az oka ennek, a nosztalgia a századforduló, a Monarchia iránt, ahogy szokták magyarázni? Bizonyára van ebben is valami, Ferenc József nemcsak a Monarchia szimbóluma, hanem egy több évtizedes hosszú békekorszaké is, két világháború előtt. Az már szinte feledésbe merült, hogy az elsőt forma szerint ő robbantotta ki. Boldog békekorszak? Valójában nincsenek boldog korszakok, az emberi nyomorúság mindegyikben megtalálható, a megszépítő messzeség avat egyeseket boldogokká.

Ennek a kapcsolatnak a révén persze már azt is mondhatjuk, hogy a név több, mint a viselője, amikor Ferenc Józsefről esik szó, egy egész korszak fénylik fel. A kritika ezzel a korszakkal szemben jogos, és ez magát az uralkodót is érinti. De ha Ferenc Jóska névalakban spontán módon a népdalokba is bekerült (nem úgy, mint Rákosi Mátyás a mozgalmi dalokba), ez mégis mond valamit. De az is biztos, hogy a magyarságnak nincs oka másoknál elérzékenyültebben emlegetni.

Más a helyzet Erzsébet esetében. Lehet, hogy itt is több a név, mint a viselője? Ha a magyar konnotációtól függetlenül nézzük, azt mondhatjuk, hogy akarata ellenére lett uralkodóné. Amikor Ferenc József megkérte a kezét, megszeppenten mondta: ha csak egy szabólegény lenne, szívesen hozzámenne. Nem voltak uralkodói ambíciói. Nem tudott belenőni a honanya szerepébe, pedig ez egy császárnénak és királynénak kijárt volna. A reprezentáció nyilván kevés kivétellel mindenkinek nyűg, de Erzsébet túlzottan utálta. Szokták mondani, hogy ő volt az első modern nő egy trónon, szeszélyes volt, erősen intellektuális alkat, még verseket is írt, nem is egészen rosszakat, Heine modorában. De férjével ellentétben nem volt kötelességtudó, a gyűlölt udvari környezetből egyre hosszabb időkre volt távol utazgatásaival Angliától Görögorszáig és Madeirától Korfuig. Fia öngyilkossága meg egyéb családi katasztrófák megértővé tették az akkori közönséget, még a sok utazást is megértették és megbocsátották.

A magyarok iránti érdeklődése dacból keletkezett. Utált anyósa a cseh nyelvre akarta megtaníttatni, hiszen a cseh arisztokrácia olyan hű volt 1848-ban. És persze óvta őt a rebellis magyaroktól. Ezek után természetes, hogy a rebellisekkel rokonszenvezett. Az biztos, az arisztokrácián túl az ő szemhatára sem terjedt. De végül is megtanult jól magyarul, még férjének is leveleiben legalább néhány mondatot magyarul kellett írnia. Legkedvesebb gyermekével, Mária Valériával csak magyarul levelezett. És kétségtelen, hogy a kiegyezés megkötésében neki is volt szerepe. Nem döntő, a körülmények kényszerítőbb erejűek voltak. De ami tőle tellett rábeszélésben, női praktikában, azt igénybe vette. És ezt a magyarok nem felejthették el, nemcsak a politikai elit, szélesebb rétegek sem. Észre sem vették, hogy nem sokkal később ez a magyar érdeklődés elapad, legfeljebb Gödöllőre látogat el, most már ógörögül tanul, igaz, nem felejt el a magyart, még pontosan halála napján is használja. A magyarok szemében még az is kedvelté tette, hogy nem szerette Bécsset. Még utazgatásai is rokonszenvenessé tették. Egyfajta magyar érzékenység Erzsébet személye iránt mindenképpen indokolt.

Még egy szót házasságukról: szerencsétlen volt. Nehéz kevésbé összeillő párt elképzelni. Életükben egyre távolabb kerültek egymástól. Részben az utókor megítélésében is. Aki Ferenc Józsefet valamilyen oknál fogva nem szereti, hajlandó Erzsébetet rokonszenvesnek látni. (Az ellenkező eset kivételes.) De ha mesze is álltak egymástól, mára már egybeolvadnak az emlékezésben. Erzsébet is a boldog békekor, ha óhatatlanul tragikusabb színekkel is, mint Ferenc József. Akár tetszik, akár nem, mindketten hozzátartoznak a magyar történelem hagyományához. Ezt a hagyományt nem elutasítani és ócsárolni kell, hanem a helyére tenni.